

IV. POLITYKA I NARÓD W EUROPIE

MACIEJ STRUTYŃSKI

POJĘCIE NARODU W KONCEPCJACH WSPÓŁCZESNYCH ŚRODOWISK NACJONALISTYCZNYCH NA UKRAINIE

*THE NOTION OF NATION IN THE THOUGHT
OF CONTEMPORARY NATIONALISTIC GROUPS
IN UKRAINE*

Abstract

The nation is a key notion for all nationalistic movements. It can be seen from an axiological perspective. Some nationalistic environments perceive the ethnical background as crucial, other stress the importance of spiritual community. The nationalistic groups in contemporary Ukraine represent various stages of work on their ideological system.. as crucial, Other stress the importance of spiritual community Several of them find it essential to indicate the source of their philosophy, hence the presence of deep deliberations about the essence of nation and the relationship between an individual and national community. A number of other organizations underline the importance of current politics over ideological considerations and effectively find notions such as nation obvious and see no need to comment on them.

The contemporary Ukrainian nationalism clearly emphasizes ethnical and cultural distinction of Ukrainians from other nations. It might be argued that the intent to reject the apparent Polish and Russian historical influences is one of important factors contributing to this attitude.

Key words: Ukrainian nationalism; Dmytro Dontsov; Right Sector; Svoboda; Ukrainian Insurgent Army

.....
MACIEJ STRUTYŃSKI
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
E-mail: strutyński@o2.pl
This work was supported
by the author's own resources.
No competing interests
have been declared.

Streszczenie

Pojęcie narodu jest kluczowe dla wszystkich ruchów nacjonalistycznych. Z koncepcją narodu wiąże się także odwołanie do kwestii aksjologicznych. Niektóre środowiska nacjonalistyczne za najważniejszy czynnik uznają pochodzenie etniczne, inne większy nacisk kładą na wspólnotę ducha. Środowiska nacjonalistyczne na współczesnej Ukrainie prezentują różny poziom wypracowania zasad ideowych. Dla niektórych dokładne wskazanie źródeł przyjętego światopoglądu jest bardzo istotne. Stąd obecność głębszych rozważań na temat istoty narodu, relacji pomiędzy jednostką a wspólnotą narodową. Pozostałe organizacje polityczne przedkładają bieżącą politykę, w efekcie czego pewne pojęcia, takie jak naród, uważają za zrozumiałe same z siebie i niewymagające szerszego komentarza.

Współczesny ukraiński nacjonalizm w dość wyraźny sposób akcentuje odrębność etniczną i kulturową od innych narodów. Wydaje się, że bardzo istotnym impulsem do takiej postawy jest chęć zerwania z widocznymi historycznymi wpływami polskimi i rosyjskimi.

Słowa kluczowe: nacjonalizm ukraiński; Dmytro Doncow; Swoboda, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów; Ukraińska Powstańcza Armia; Prawy Sektor

Badacze nie są zgodni co do jednoznacznego wskazania genezy ukraińskiego nacjonalizmu. Niektórzy wskazują, że ukraiński nacjonalizm ma swój początek w XIX wieku wraz z aktywizacją środowisk działających na rzecz obudzenia świadomości narodowej Ukraińców. Zamieszkivali oni w tym czasie terytoria należące do Rosji (ponad 22 miliony) oraz Austro-Węgier (prawie 4 miliony). Odmienna była ich sytuacja polityczna pod obcym panowaniem. Carska Rosja w zdecydowany sposób starała się hamować niezależność społeczno-kulturalną, o politycznej nie mówiąc, Ukraińców. Taki charakter miały dwa znane rozporządzenia carskie z końca XIX wieku. W 1863 roku ukazał się tajny okólnik (tzw. cyrkularz) ministra spraw wewnętrznych Piotra Wałujewa, który zezwalał na wydawanie w języku ukraińskim jedynie utworów poetyckich. Trzydzieści lat później car Aleksander II wydał edykt (tzw. ukaz emski) w którym zakazywano używania nazwy „Ukraina”, a także wydawania prasy i książek w języku ukraińskim. Dużo lepsza była sytuacja ludności ukraińskiej pod panowaniem monarchii habsburskiej. Austria prowadziła odmienną niż Rosja politykę narodowościową, starając się drobnymi ustępstwami zjednać sobie mniejszości narodowe. Nie wynikało to, rzecz jasna z sympatii do nich, lecz z troski o spójność państwa. Iwan Monołatj w artykule poświęconym etnopolitycznym aspektom polityki narodowościowej stwierdził, że:

W latach 70. i 80. koła rządzące w Wiedniu zaczęły przejawiać większe zainteresowanie stosunkami narodowościowymi w Galicji. Wizyty austriackiego imperatora i następcy tronu we Lwowie i Kołomyi (...), ich kontakty z przedstawicielami ukraińskich organizacji społeczno-politycznych początkowo zaktywizowały politycznie środowiska o poglądach umiarkowanych (...), która spodziewała się otrzymać od monarchii pewne koncesje na rzecz rozwoju życia narodowego (Monołatj, 2006, s. 13).

Warto zauważyć, że w tym czasie Ukraińcy rozwijali działalność kulturalną i oświatową. Przykładem jej może być powołanie Towarzystwa Proswita¹.

Pewien ograniczony liberalizm monarchii austro-węgierskiej powodował, że społeczność ukraińska rozwijała także rozmaite koncepcje o charakterze politycznym. Główną ich

• • • • •

¹ Proswita została założona we Lwowie w 1868 roku. Jej celem było zwalczanie analfabetyzmu, działalność wydawnicza, prowadzenie czyteln i wspieranie ukraińskiej przedsiębiorczości.

treścią było uzyskanie jak najkorzystniejszej pozycji politycznej. Wtedy też narodziły się zaczątki ukraińskiej myśli narodowej. Niewątpliwie o nowoczesnym typie nacjonalizmu można mówić dopiero w wieku XX. Aleksy Kucy zauważył, że:

Podstawowym problemem jest przede wszystkim ustalenie granic chronologicznych w rozwoju ukraińskiej ideologii nacjonalistycznej oraz określenie założycieli tego nurtu politycznego. Bardzo często do nurtu ukraińskiego nacjonalizmu zaliczane są osoby, które tak naprawdę nigdy do niego nie należały, jak na przykład Julian Baczyński, Mykoła Michnowskij, Wacław Lipiński czy Iwan Franko (Kucy, 2004, s. 165).

Wydaje się, że na ukraińskie życie polityczne przemożny wpływ zdobyły koncepcje Dmytro Doncowa. Wydana przez niego w 1926 roku praca *Nacjonalizm* stała się ideologiczną podstawą dążeń politycznych nacjonalistów ukraińskich. Ideologia integralnego nacjonalizmu stała się podstawą zasad ideowych powstałej w 1929 roku Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) (patrz: Wysocki, 2003, ss. 76–88). Doncow w swojej sztan-darowej publikacji zawarł główne idee nowoczesnego ukraińskiego nacjonalizmu, dokonując jednocześnie oceny dotychczasowej myśli narodowej. Ocena ta była zdecydowanie negatywna. Bardzo krytycznie została przedstawiona myśl Mychajło Hruszewskiego i Mychajło Drahomanowa i Mykoły Kostomarowa². Doncow stwierdził, że:

Ich pojęcie narodu narodu nie było pojęciem tych, którzy chcą go dokądś prowadzić, wierząc w swoją wielką prawdę, którą nosili w sercu i w imię której nakazywali masom podążać za sobą do swego celu, nie cofając się przed ofiarami; nie, ich ludomania była ławo-sentymen-talną miłością spokojnego prowincjusza do najbliższego otoczenia, jego dobrobytu i spokojne-go życia jego cichej parafii. To nie był nacjonalizm nacji, to nie była czysto religijna ideologia, z wolą budowania, ze zdobywczym instynktem drapieżnika, z żądzą panowania i władzy – to był ograniczony nacjonalizm prowincji, sentymen-talna ideologia, która dążyła tylko do „wyzwo-lenia” osoby z wszelkich pęt i do zagwarantowania jej niezmaconego, spokojnego życia pod kogokolwiek opiekuńczymi skrzydłami (Doncow, 2008, ss. 118–119).

Doncow uważał, że dotychczasowa ideologia narodowa była zbyt zachowawcza, nie akcentowała wystarczająco wartości narodu (nacji) i jego celów. Wydaje się, że negował przede wszystkim podejście oświeceniowe i pozytywistyczne w ujmowaniu zagadnienia narodu. Nie wierzył w uniwersalizm wartości. Pisał:

Wąski i tępy intelektualizm, wiara w mechaniczność „postępu” społecznego i uszczęśliwienie ludzkości oraz nacji siłą dowodów i abstrakcyjnych doktryn, odrzucanie narodowego afektu jako *causa sui*, uzależnienie ludzkiej i narodowej woli od wielu sankcji, prymitywna obiektywizacja woli, wywyższenie jednostkowego nad ogólnym, narodowym, podkreślenie pasywnego czynnika nacji („ilości”, „narodu”), nad aktywnym (mniejszością inicjatywną) – wszystko to doprowadziło nie tylko do obniżenia celów nacji, do zepchnięcia jej do roli apolitycznego ple-mienia, do plebejskiego naiwnego materializmu, ale też do powolnej atomizacji pojęcia nacji; do właściwego jej zaprzeczenia, do całkowitego odrzucenia momentu walki, roli wolicjonalne-go czynnika w historii, a wreszcie do zaprzeczenia samego instynktu życia, na którym opiera się siła i zwycięstwo silnych narodów i przyszłość tej nacji, która chce zająć poczesne miejsce wśród przeciwników (Doncow, 2008, s. 144).

Z powyższego widać, jak Doncow pojmował idee narodu i nacjonalizmu. Kładł on przede wszystkim akcent na absolutność narodu. Naród był na szczycie piramidy wartości. W *Nacjonalizmie* znajdujemy krótką definicję nacji, która jest: „(...) skupieniem milionów woli wokół obrazu wspólnego ideału (...) Ideału panowania pewnej grupy etnicznej, które ona otrzymała w spadku po rodzicach i którą, być może poszerzoną, pozostawi swoim

• • • • •

² W języku polskim jest interesujące opracowanie poglądów M. Hruszewskiego (patrz: Adamski, 2011).

dzieciom” (Doncow, 2008, s. 205). Naród był dla Doncowa podmiotem wiecznym i ogarniającym całą rzeczywistość. Przynależność do narodu wynikała z urodzenia, miała charakter biologiczny. Zasadniczo nie było sposobu aby nie-Ukraińiec mógł stać się członkiem narodu. Wynikało to z uznania nadrzędności czynników materialistycznych, biologicznych nad psychologicznymi, duchowymi.

Doncowowska idea narodowa miała charakteryzować się brakiem ograniczeń, także moralnych. Pisał on, że: „Ta idea jest nieprzejednana, bezkompromisowa, brutalna, fanatyczna, amoralna, za swoje reguły uznaje tylko to, co leży w interesie *species*. Tymi cechami odznacza się każda wielka narodowa idea i to, a nie co innego, daje jej taką wybuchową siłę w historii” (Doncow, 2008, s. 185)³.

Podsumowaniem tego może być stwierdzenie, że dobro narodu jest ponad wszystkimi wartościami. To co służy interesom narodowym jest dobre. W stosunkach między narodami decydującą rolę odgrywa siła.

Nacjonalizm D. Doncowa pozbawiony był odniesień religijnych. Znamienne jest, że w tym czasie w Polsce w ruchu narodowym dochodziło do zespolenia wartości narodowych z wyznaniowymi, chrześcijańskimi. Etyka katolicka stała się dla narodowców punktem odniesienia. Jej rolę było także poskramianie „egoizmu narodowego” i darwinistycznego spojrzenia na politykę tak wyraźnie obecnego u ukraińskiego ideologa. Postać Dmytro Doncowa w wyraźny sposób inspiruje współczesne środowiska nacjonalistyczne na Ukrainie. Jest on często wspominany jako autorytet polityczny. Zwróćmy także uwagę, że nie tylko wśród zdeklarowanych nacjonalistów pełni taką rolę. W listopadzie 2014 roku prezydent Ukrainy Petro Poroszenko podczas wystąpienia przed parlamentarzystami w Radzie Najwyższej zacytował fragment z pracy Doncowa *Podstawy naszej polityki* wydanej w 1921 roku. Poroszenko przytoczył następujące zdanie: „Historyczny fakt (...) jest taki, że żadna nacja nie wyzwalała się jedynie własnymi siłami. Zrealizować swoje polityczne cele udawało się im jedynie wtedy, kiedy włączały one swoją sprawę w krąg idei bardziej uniwersalnego charakteru, wiązały ją z interesami innych państw” (Порошенко, 2014). Dowodzi to, że idee autora *Ducha naszej starożytności* są akceptowane także przez przedstawicieli najwyższych władz państwowych. Pokazuje to jak ważną jest on postacią dla ukraińskiej myśli politycznej.

Niniejszy artykuł ma za zadanie przybliżyć zagadnienie definiowania pojęć naród i nacjonalizm przez środowiska nacjonalistyczne na Ukrainie. Pozwoli to także na sprawdzenie na ile obecni nacjonaści czerpią z koncepcji swoich poprzedników. Współczesne ugrupowania nacjonalistyczne na Ukrainie można podzielić zasadniczo na dwie grupy. Czynnikiem je wyróżniającym jest fakt przynależenia do opozycji parlamentarnej lub pozaparlamentarnej. Ponadto do kwestii różnicujących partie polityczne należy odmienny rozkład akcentów w zasadach ideowych. Na Ukrainie funkcjonują środowiska nacjonalistyczne, narodowo-socjalistyczne i inne. Nie wszystkie ugrupowania polityczne jasno definiują pojęcia narodu i nacjonalizmu. Wydaje się, że uznają, że pojęcia te są oczywiste i nie ma powodu aby je doprecyzowywać. Najbardziej znanymi partiami nacjonalistycznymi są: Kongres Ukraińskich Nacjonalistów (Конгрес Українських Націоналістів, KUN), Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe-Ukraińska Samoobrona Narodowa (Українська Національна Асамблея – Українська Національна Самооборона, UNA-UNSO)⁴, Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Swoboda” (Всеукраїнське об’єднання «Свобода»), Ogólnoukraińska Organizacja „Try-

• • • • •

³ Terminu *species* (łac. gatunek) używa Doncow na określenie narodu. Nadaje to jego ideologii wydźwięku darwinistycznego.

⁴ Trzeba wziąć pod uwagę, że w partii tej doszło do rozłamów, w efekcie funkcjonowały lub funkcjonują organizacje o podobnych nazwach.

zub” im. Stepana Bandery (Всеукраїнська організація «Тризуб» імені Степана Бандери), Ogólnoukraińska Młodzieżowa Organizacja Sojusz Narodowy (Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Національний Альянс», NA) oraz najnowsze wcielenie ukraińskiego nacjonalizmu, czyli Prawy Sektor (Правий Сектор)⁵. Ponadto warto wspomnieć o Ukraińskiej Narodowej Partii Pracy (Українська Націонал-Трудова Partія, UNTP). Treści nacjonalistyczne, narodowosocjalistyczne i rasowe są obecne w środowiskach zgrupowanych wokół stron internetowych: Watra (Ватра) oraz Ród (Рід).

Kongres Ukraińskich Nacjonalistów w swoim programie wyraźnie definiuje pojęcia narodu, idei narodowej oraz zasad wprowadzenia jej w życie społeczno-polityczne. Według KUN naród to „(...) najwyższa forma organizacji ludzkiej wspólnoty, organicznie powiązanej wspólnym etnicznym pochodzeniem, językiem, terytorium, historią, kulturą, historyczną misją i narodową ideą” („Програма Конгресу Українських Націоналістів”, 2011). Jak wiadać zasada wspólnego pochodzenia etnicznego zajmuje czołowe miejsce. Przynależność do narodu wydaje się czymś obiektywnym, nie związanym zasadniczo (a przynajmniej nie jest to najważniejsze) z subiektywnym poczuciem przynależności do narodu.

Z pojęciem narodu związana jest idea narodowa, która ma charakter zwerbalizowanej myśli odnoszącej się do celu narodu. Program KUN głosi, że: „Ukraińska Idea Narodowa to duchowy wyraz głównych dążeń narodu, jego strategicznego celu, wzmocnienia politycznych, kulturowych, narodowych, duchowych i fizycznych sił” („Програма Конгресу Українських Націоналістів”, 2011). Zdecydowany rys doncowowski odnajdujemy natomiast w kolejnym ustępie programu. Czytamy w nim, że:

Nosicielem Ukraińskiej Narodowej Idei jest Ukraiński Naród. Wyrazicielem Idei Narodowej jest narodowa elita, polityczna wola odzwierciedla zasadnicze interesy narodu. Narodowa elita jest wiodącą warstwą Ukraińskiego Narodu, zobowiązuje do bohaterskich czynów, tworzy wysoką kulturę, nie waha się w wyborze między życiem a śmiercią w walce o interesy Ukraińskiego Narodu i Państwa („Програма Конгресу Українських Націоналістів”, 2011).

Organizatorem narodu u Dmytro Doncowa jest tzw. mniejszość inicjatywna. Ta mniejszość narzuca narodowi pewną ideę i zmusza do jej realizacji. Wspomniany autor pisał, że: „Jest to grupa, która formułuje niejasną dla ‚nieuświadomionej’ masy ideę, czyni ją dostępną dla tej masy i, wreszcie, mobilizuje ‚naród’ do walki o tę ideę” (Doncow, 2008, s. 194).

Kongres Ukraińskich Nacjonalistów nie akceptuje kulturowej teorii narodu. Podkreśla on wagę czynnika etnicznego w istnieniu narodu. Czynniki ten ma dla ideologów KUN fundamentalne znaczenie. W *Programie Kongresu Ukraińskich Nacjonalistów* znajduje się następujące stwierdzenie: „Kongres sprzeciwia się próbom stworzenia przez liberalne i kosmopolityczne siły ‚nowej’ pseudoukraińskiej idei ‚nowego politycznego lub słowiańskiego narodu’ z ideologią państwowotwórczą, w której zlekceważona jest rola ukraińskiego etosu” („Програма Конгресу Українських Націоналістів”, 2011). Naród jest źródłem suwerenności ukraińskiego państwa narodowego. KUN swojego zasadniczego celu upatruje w narodzie, który stanowi dla niego najwyższą wartość. Inne wartości muszą być mu podporządkowane.

Jedną z pierwszych organizacji nacjonalistycznych na Ukrainie jest UNA-UNSO. W tym miejscu należy zauważyć, że w partii tej dochodziło do rozłamów co powodowało przejściowe funkcjonowanie organizacji o zbliżonych nazwach. Pierwotnie partia występowała jako Українська Національна Асамблея – Українська Національна Самооборона czyli Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe-Ukraińska Samoobrona Narodowa. Obecnie działają dwie partie:

• • • • •

⁵ Podstawowe informacje o genezie ugrupowań, zob. Kulińska, 2012, ss. 335–344. Zob też. Gil, 2011; Olszański, 2011.

kierowana przez Jurija Tymę, zarejestrowana w 2004 roku Ogólnoukraińska obywatelska organizacja Ukraiński Związek Ludowy – Ukraińska narodowa solidarna organizacja (Українська народна асамблея – Українська національна солідарна організація, UNA-UNSO) oraz zarejestrowana w 2006 roku Ogólnoukraińska obywatelska organizacja Ukraińska Nacjonalistyczna Samoobrona (Всеукраїнська громадська організація Українська Націоналістична Самооборона, UNSO). Jej przywódcą jest Konstanty Winnicki. Praktycznie organizacje te nie posługują się swoimi pełnymi nazwami. Druga z wymienionych organizacji nie prezentuje szczegółowych zasad ideowych ani programu politycznego. Na swojej stronie internetowej prezentuje się raczej jako organizacja czynu (przede wszystkim akcentuje militarny aspekt działalności), a nie teorii. Wyraźnie odwołuje się do etosu kozactwa.

Partia K. Winnickiego przedstawia ten fakt jako wynikający z charakteru organizacji. W artykule z końca 2014 roku znajdujemy stwierdzenie: „Analizując błędy naszych poprzedników, uwzględniając sytuację w państwie, rozumiejąc nieodzowność zaakcentowania bojowego ducha członków organizacji (...) liderzy UNSO aktywnie pracują nad nową polityczną doktryną organizacji (...)” (Інформаційний центр УНСО, 2014). UNSO podtrzymuje swoje samookreślenie jako grupy wyznającej nacjonalizm, jednakże na razie partia nie przedstawia szczegółów programowych. Inaczej sprawa wygląda w przypadku UNA-UNSO J. Tymy. Partia ta prezentuje dość bogaty dorobek w sferze ideologicznej. Podobnie jak w przypadku KUN, naród zajmuje miejsce naczelne w hierarchii wartości. Nie znajdujemy wprawdzie precyzyjnej definicji narodu, wydaje się, że partia uznaje, iż jest to kwestia oczywista, ale pojawia się interesujący element religijny. Program UNA-UNSO dzieli się na dwie części. Pierwsza prezentuje zasady światopoglądowe, na których ideologowie partyjni opierają swój program. W części drugiej znajdujemy punkty poświęcone m.in. nauce i oświacie, wojsku i polityce zagranicznej („Програма УНА-УНСО”, b.d.). Naczelnym hasłem partii jest „Ukraina dla Ukraińców” („Програма УНА-УНСО”, b.d.). Ma ono charakter porządkujący pozostałą część programu. Ukraina ma być państwem narodu ukraińskiego. Natomiast interesująca jest próba nadania temu twierdzeniu sankcji religijnej. W ten sposób należy rozumieć zdanie mówiące, że: „Pan stworzył nas Ukraińcami i niech się święci Jego wola na wieki wieków. Bronimy woli Bożej. Bóg z nami!” („Програма УНА-УНСО”, b.d.). Cytat ten dowodzi łączenia idei narodowej z wyznaniową. Obrona ukraińskości jawi się tu jako obowiązek religijny. Możemy zauważyć także pewne „plemienne” podejście do idei Boga. Nie ma tu mowy o uniwersalizmie.

Wydaje się, że takie rozumienie zasad programowych UNA-UNSO jest uprawnione jeśli weźmie się pod uwagę także program religijny partii. Postuluje ona zjednoczenie Cerkwi prawosławnych i Kościoła greckokatolickiego w jeden patriarchat, dowodząc, że podziały, które istnieją, są sprawą ludzką, a nie boską („Програма УНА-УНСО”, b.d.). Zjednoczenie Kościołów ma przyczynić się do scementowania narodu. Cel ma charakter głównie polityczny. Nacjonałści z UNA-UNSO dążą do stworzenia państwa narodowego, któremu będzie przyświecać hasło: „Ukraina ponad wszystko” („Програма УНА-УНСО”, b.d.). Zasadniczym celem tego ugrupowania jest „(...) realizacja ukraińskiej idei narodowej -idei nabrania poczucia własnej wartości Narodu (...)” („Програма УНА-УНСО”, b.d.). Warto też dodać, że ukraińscy nacjonałści chętnie powołują się na słowa Tarasa Szewczenki pochodzące z tomu *Kobziar*: „Jedynie w swoim własnym domu znajdziesz prawdę, siłę i wolność” („Програма УНА-УНСО”, b.d.). Słowa te mają oddawać istotę idei narodowej i rządów narodu w państwie.

Partia Oleha Tiahnyboka, Swoboda, bardziej skupia się na polityce bieżącej niż na rozważaniach ze sfery zasad ideowych ruchu. Nie oznacza to wszakże, że nie można od-

należć w publicystyce partyjnej wskazówek dotyczących rozumienia miejsca narodu w systemie wartości tej organizacji. Tadeusz A. Olszański wskazuje, że naród zajmuje zdecydowanie najwyższe miejsce. Z dokumentów programowych Swobody wynika, że, jak pisze T. A. Olszański: „'Prawa narodu' mają mieć prymat przed prawami człowieka i obywatela” (Olszański, 2011, s. 3). Dość wymowna jest preambuła projektu konstytucji Ukrainy opracowana przez partię w 2007 roku. Odnośnie do narodu, głosi ona, że: „My obywatele Ukrainy, rozumiejąc, że Ukraiński naród jest spadkobiercą rozwiniętej duchowej i materialnej kultury Trypalców, Scytów i setek następnych pokoleń (...)” (*Національна Конституція*, b.d. a). Przywołanie jako poprzedników przedstawicieli kultury trypolskiej świadczy o chęci podkreślenia „odwieczności” narodu ukraińskiego i jego praw do zajmowanej ziemi. Nie przeszkadza to równoczesnemu szukaniu legitymacji sakralnej. Program Swobody głosi, że: „Jesteśmy Ukraińcami. Jesteśmy na naszej własnej, przez nam Boga danej ziemi. Daj nam Boże zwycięstwo, abyśmy stali się twórcami Wielkiej Ukrainy” (*„Програма ВО «Свобода» – Програма захисту українців”*, 2011). Podobnie jak w przypadku innych ugrupowań nacjonalistycznych na współczesnej Ukrainie, także Swoboda głosi konieczność podporządkowania wszystkich działań państwu narodowi. Partia ta prezentuje się jako spadkobierca myśli Dmytro Doncowa. Oleh Tiahnybok w rocznicę urodzin ideologa nacjonalizmu integralnego stwierdził, że: „Dziś nasz naród musi na nowo przeczytać i przyswoić jego naukę. Doncow nie należy do przeszłości, on, i jego idee i twórczość bronią się i teraz, w przyszłości, tak będzie zawsze” (*Тягнибок*, 2011). Ideologowie Swobody dążą nie tylko do wzmocnienia tożsamości narodowej Ukraińców, czemu ma służyć między innymi rugowanie z życia publicznego języka i kultury rosyjskiej poprzez odpowiednie ustawodawstwo oraz zbudowanie identyfikacji narodowej na etosie Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA). Swoboda ma ambicje zapewnić narodowi ukraińskiemu naczelne miejsce w Europie. W programie partii czytamy, że jej celem jest: „Określenie europejskiego ukrainocentryzmu strategicznym kursem Państwa, zgodnie z którym Ukraina pragnie stać się nie tylko geograficznym ale geopolitycznym centrum Europy” (*„Програма ВО «Свобода» – Програма захисту українців”*, 2011). Widać tu program pewnej ekspansji narodowej w zakresie polityki zagranicznej choć wydaje się, że dla Swobody istotniejsza jest wewnętrzna konsolidacja narodowa. Ukraiński politolog Maksim Rozumny, analizując poglądy partii, stwierdził, że: „Ukraińcy jako młody naród starają się odnaleźć swoje miejsce w Europie, a żeby tego dokonać, muszą poczuć się Ukraińcami – intuicja podpowiada im, że w tym może pomóc Swoboda. Ukraińcy mają już bowiem dość bycia pomiędzy Europą, Rosją i Eurazją (...)” (Kostiuk, 2013, s. 47).

Na ukraińskiej scenie politycznej partiami nacjonalistycznymi są także Ogólnoukraińska Organizacja Tryzub imienia Stepana Bandery oraz Prawy Sektor. Ich łączne omówienie jest zasadne gdyż w istocie Prawy Sektor jest w pewnym sensie kontynuatorem ideowym Tryzubu. Ponadto Dmytro Jarosz, jego przywódca, został założycielem Prawego Sektora. Prawy Sektor prezentuje się jako ruch obywatelski o charakterze militarnym⁶. Organizacja Tryzub w swoim programie z 2006 roku w ogólnych rozważaniach na temat budowy niezależnego państwa przytacza znane słowa Tarasa Szewczenki. Choć rzecz jasna T. Szewczenko był poetą a nie politykiem, nacjonałisci na Ukrainie chętnie się do jego słów odwołują. Można powiedzieć, że można tu dostrzec przekonanie nacjonalistów o umiejętności poety wyrażenia dążeń narodu, wyrażenia idei narodowej. W części pro-

• • • • •

⁶ Na stronie pisma „Banderowiec”, periodyku Tryzubu czytamy: „Ochotniczy Ukraiński Korpus „Prawy Sektor” jest ochotniczym militarnym zjednoczeniem obywateli Ukrainy, Ukraińców zza granicy i obywateli innych państw, którzy wyrazili życzenia brania udziału w zbrojnej walce ukraińskiego narodu (...)” (*„Добровольчий Український Корпус «Правий сектор»”*, 2013).

gramu partii odnoszącej się do podstawowych idei ją konstytuujących znajdujemy zdanie mówiące o samoidentyfikacji partii jako nacjonalistycznej. W programie znajduje się następujący passus: „Nasza ideologia – ukraiński nacjonalizm – ideologia obrony, zachowania i państwowego samostanowienia ukraińskiego narodu; to Idea i Czyn w imię Ukrainy” („Програма реалізації”, 2012). Ideologowie Tryzuba za naczelny obowiązek realizacji idei narodowej, która jest definiowana w następujący sposób: „(...) to ideologiczna formuła, która wywodzi się nie tylko z obecnych problemów społeczeństwa, ale i ze stałych interesów narodu (...)” („Програма реалізації”, 2012). W interpretacji partii oznacza to analizowanie wszystkich spraw w odniesieniu do interesu narodu zarówno co do polityki wewnętrznej jak również zagranicznej. Zwróćmy też uwagę na postulat zjednoczenia wyznań chrześcijańskich w Cerkiew narodową. W uzasadnieniu mamy spłot argumentów narodowych i religijnych. W części programu dotyczącego zasad polityki wyznaniowej partia deklaruje:

Pod narodową Cerkwią rozumiemy przede wszystkim religijne związki chrześcijan, duchowieństwo i hierarchii, która bierze na siebie odpowiedzialność przed Bogiem i ludźmi za to, aby wieść drogą Chrystusa do Boga powierzony im naród taki jakim stworzył go Pan, a nie takim jakim chciały uczynić go różni okupanci i ich spadkobiercy, często jawne sługi szatana. Cerkiew, która sądzi, że modlitwy Ukraińca Bóg może zrozumieć tylko w rosyjskim przekładzie – nie nasza Cerkiew („Програма реалізації”, 2012).

Słowa te wskazują także na chęć religijnego i politycznego odcięcia się od Moskwy. Należy bowiem pamiętać, że sytuacja wyznaniowa na Ukrainie jest dość skomplikowana. Na podziały wyznaniowe nakładają się podziały polityczne. Istnieje bowiem Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego (UCP PK), Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego (UCP PM), a także Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna, Ukraińska Cerkiew Greckokatolicka oraz inne wyznania. UCP PM jest traktowana na Ukrainie przez część społeczeństwa jako cerkiew mocno związana z władzą Federacji Rosyjskiej i realizująca politykę Kremla. Ponadto stosunki między UCP PM a UCP PK są dość napięte⁷.

Na stronie internetowej Prawego Sektora został umieszczony dokument zatytułowany Krótki ideologiczno-wychowawczy kurs dla WO „Tryzub” im. S. Bandery i Prawego Sektora (Сердулець, Ленкавський, Косак, Іванишин, & Загребельний, b.d.). Wracając bezpośrednio do kwestii definiowania narodu, w dokumencie tym znajdujemy następujące słowa definiujące naród: „Naród (nacja) jest zatem traktowany jako szersze pojęcie od pojęcia narodu (etnosu) i jak to, które niemożliwe zamienienie kosmopolitycznym pojęciem „naród polityczny” (mechaniczne zjednoczenie obywateli). W rzeczywistości naród [nacja – M. S.] – to świadoma i działająca jedność ludzi, zjednoczonych wokół idei wolności, która bazuje na etniczno-socjalnych i duchowo-kulturowych czynnikach” (Сердулець et al., b.d.). W stosunku do ujęcia kwestii narodu przez Organizację im. S. Bandery w Prawym Sektorze zauważamy pewne doprecyzowanie. Choć nie zdefiniowano rozumienia terminu etnos, wydaje się, że ideologowie Tryzuba chcieli wskazać, że naród prócz wspólnego pochodzenia etnicznego jest konstytuowany przez wartości duchowe. Do narodu mogą należeć także osoby pochodzenia nieukraińskiego. W programie Prawego Sektora czytamy, że: „Obywatele ukraińscy jakiegokolwiek pochodzenia są równoprawnymi członkami wspólnoty i w równym stopniu odpowiadają za los naszej ziemi” (Програма політичної

• • • • •

⁷ O stosunkach między obu Kościołami (patrz: Curanović, 2010, ss. 244–268).

партії, b.d.)⁸. Prawy Sektor tym samym stara się prezentować swoje pojęcie nacjonalizmu jako nie wykluczającego mniejszości narodowych.

Kolejnym ugrupowaniem zaliczanym do środowiska nacjonalistycznego jest Sojusz Narodowy. We wstępie do zasad ideologicznych partia podkreśla, że: „Z samej nazwy ‘Sojusz Narodowy’ wynika, że idea narodowa jest jedynym czynnikiem dla zjednoczenia (aliansu) wszystkich Ukraińców na świecie” („Ідеологічні засади Національного Альянсу”, b.d.). Idea narodowa jest podstawową zasadą ideową. Zasadniczo wszystkie partie nacjonalistyczne uznają, że jest to zasada mająca spajać społeczeństwo ukraińskie i wyrażać jego dążenia i potrzeby. Sojusz Narodowy uznaje, że idea narodowa jest czynnikiem tworzącym naród. We wspomnianym dokumencie stwierdza się, że: „Idea narodowa, jako narodotwórcza koncepcja, która integruje wszystkich Ukraińców w Ukraiński Naród, która jest [idea narodowa – M. S.] najwyższym społecznym podmiotem, który pośredniczy między osobą a wiecznością” („Ідеологічні засади Національного Альянсу”, b.d.). Uświadomienie sobie przez Ukraińców idei narodowej ma ich zabezpieczyć przed kosmopolitycznymi ideologiami. Bardzo ważną ideą jest przywoływane przez ideologów Sojuszu Narodowego „zakorzenienie”. Ta kategoria jest nie obca myśli nacjonalistycznej. Jednakże szczególnie mocno była ona akcentowana w niemieckim volkizmie. Idea ta wskazuje na wartość zamieszkiwania danej wspólnoty narodowej na pewnym terytorium. Zakorzenienie nie ma jednakże tylko charakteru terytorialnego. Odnosi się także do wartości duchowych wspólnoty. Sojusz Narodowy w „zakorzenieniu” widzi dużą wartość gdyż: „(...) daje [ono – M. S.] człowiekowi poczucie dziedzictwa pokoleń i tradycji, narodowej mentalności (...)” („Ідеологічні засади Національного Альянсу”, b.d.). Ponadto: „(...) ani człowiek, ani świat nie może być wolny, jeśli naród nie jest wolny” („Ідеологічні засади Національного Альянсу”, b.d.). Dla ideologów partii tradycja ma niezaprzeczalną wartość dla tożsamości narodu. Członkowie narodu czują łączność z przeszłymi pokoleniami Ukraińców.

W *Zasadach Ideologicznych* czytamy, że: „Punktem orientacyjnym są wartości, które wypływają z tradycji ukraińskiego narodu i chrześcijańskiej moralności” („Ідеологічні засади Національного Альянсу”, b.d.). Jak widać, wartości narodowe, partykularne, mają prymat nad religijnymi wartościami uniwersalistycznymi. Ideologia partii skupia się przede wszystkim na narodzie. Wskazuje ona także na pewne powinności jednostek wobec wspólnoty narodowej. W tym kontekście wydają się one ważniejsze od obowiązków religijnych. Innymi słowy, mimo werbalnych odwołań do chrześcijaństwa nie wydaje się, ażeby etyka chrześcijańska miała być regulatorem życia narodu. Cytowany już dokument wskazuje:

Sojusz Narodowy uważa, że każdy człowiek przyszedł na świat z pewną misją, najważniejszym dążeniem jakim jest jak najwspanialszy rozwój własnych talentów osoby i rozwój organicznego wspólnego życia – Narodu. Każdy Ukrainiec powinien od urodzenia myśleć o konieczności własnego wkładu w życie narodu (...) („Ідеологічні засади Національного Альянсу”, b.d.).

Życie wspólnoty jest przedkładane nad jednostkowe. Członek narodu ma obowiązek przyczynić się do wzbogacenia, duchowego czy materialnego, wspólnoty narodowej. Partia uważa, że niewłaściwe jest koncentrowanie się na jednostce. Jednostka przemija, naród jest trwały – tak można podsumować tę myśl.

• • • • •

⁸ W programie tym czytamy także: „Mamy działać w duchu ukraińskiego nacjonalizmu i budować naszą narodową politykę nie na tym aby pozbyć się wszystkich nie-Ukraińców, ale na tym, aby uczynić Ukrainę naszym państwem narodowym” („Програма політичної партії”, b.d.). Prawy Sektor akcentuje konieczność włączenia mniejszości narodowych do współodpowiedzialności za państwo.

Według Sojuszu Narodowego ideologia liberalna jest odpowiedzialna za negację narodu. W dokumencie programowym teza ta jest wyrażona explicite: „Zachodni liberalizm, postawiwszy w centrum swojego światopoglądu potrzeby człowieka, zapomniał, że najpełniejszym ich spełnieniem jest silny i potężny Naród, do którego ten człowiek należy” („Ідеологічні засади Національного Альянсу”, b.d.). Sojusz Narodowy kieruje się przede wszystkim do młodych ludzi prowadząc szeroką działalność wychowawczą.

Kolejne środowiska, które zostaną zaprezentowane, odwołują się do idei narodowo-socjalistycznych. Pojawiają się zatem wątki nie tylko nacjonalistyczne, ale i rasistowskie. Kilka lat na ukraińskiej scenie politycznej obecna była Ukraińska Narodowa Partia Pracy (UNPP), która odwoływała się do idei narodowego socjalizmu⁹. W tekście programowym *Co to jest nacjonalizm* ideologowie UNPP wyjaśniali swoje rozumienie pojęć naród i nacjonalizm oraz ich realizację w koncepcji narodowego socjalizmu. Definicja narodu została potraktowana dość pobieżnie przez UNPP. Znacznie więcej uwagi poświęcono rozważaniom czym jest nacjonalizm i do czego dąży. We wspomnianym artykule programowym czytamy, że naród to: „(...) wolontarna Ludowa wspólnota, która traktuje państwo jako organizacyjną formę władzy politycznej” (Українська Націонал-Трудова Partія, b.d.). Brak jest rozważań o genezie narodu. Wydaje się, że partia nie uważała za konieczne prowadzenie teoretycznych rozważań dotyczących tego zagadnienia. Większe zainteresowanie budzi nie historia narodu a jego terażniejszość. Jednakże UNPP do koncepcji narodu dodaje pierwiastek rasowy, uznając go za jądro nacjonalizmu (Українська Націонал-Трудова Partія, b.d.). Oznacza to uznanie, że dziedziczenie służy narodowemu rozwojowi oraz odpowiada za występowanie nierówności wśród narodów i ras. Myśl ta została dosadnie wyartykułowana przez zdanie mówiące, że: „(...) od rasowo-dziedzicznej charakterystyki narodu zależy jego potencjał i zdolność do osiągnięć(...)” (Українська Націонал-Трудова Partія, b.d.).

Tym samym o miejscu narodu na świecie decyduje jego pochodzenie rasowe i wartości przekazane w krwi. Dla spełnienia tego warunku niezbędne jest zachowanie czystości krwi. W zasadach ideowych tego środowiska politycznego znajdujemy wypunktowaną treść pojęcia nacjonalizm. Można zatem wymienić trzy charakterystyczne elementy nacjonalizmu:

- jest całkowicie ukierunkowany na naród;
- stawia naród na pierwszym miejscu dając mu priorytet przed wszystkim innym
- występuje za własnym suwerennym znaczeniem narodu oraz za jego prawami żywymi (Українська Націонал-Трудова Partія, b.d.).

UNPP bardzo wyraźnie akcentował nadrzędność narodu nad innymi wartościami. Jednostki według doktryny nacjonalistycznej mają się roztopić we wspólnotę. Zauważyć można, że dla części nacjonalistów im mniej ważna jest jednostka, tym więcej uwagi poświęca się narodowi. Partia charakteryzowała nacjonalizm jako polityczny ruch, który:

(...) w każdym przedstawicielu narodowego organizmu budzi: wolę uświadomienia sobie i poczucia częścią składową narodu; wolę stworzenia państwa, które szanuje przeszłość narodową; wolę stworzenia państwa, które energicznie rozwiązuje obecne problemy; wolę stworzenia państwa, które zabezpieczy przyszły byt i rozwój narodu (Українська Націонал-Трудова Partія, b.d.).

• • • • •

⁹ Należy wprawdzie zauważyć, że partia propaguje wzór „Ukraińca-chrześcijanina”. W dokumencie *Sojusz Narodowy: Manifest sprzeciwu!* czytamy, że: „Świadoma ukraińska młodzież opowiada się za zachowaniem głębokiej wiary w Boga i zachowania tradycji związanych z religijnym światopoglądem Ukraińców” („Національний Альянс: Маніфест Непокорі!”, b.d.).

Istotnym narzędziem narodu jest państwo, które ma zapewnić mu właściwe warunki do rozwoju. Naród ma przede wszystkim wymiar biologiczny. Trudno w doktrynie rasowego nacjonalizmu prezentowanej przez UNPP dostrzec otwartość narodu do przyjęcia nie-Ukraińców.

Dość zaskakujący wydźwięk ma ideologiczny tekst Saszki Desnjańskiego poświęcony definicji narodowego socjalizmu UNPP. Zaskoczenie jest związane z obecnością pewnych treści nawiązujących do sacrum. Rozważania Desnjańskiego sprawiają wrażenie próby nadbudowania treści duchowych na fundamencie materialistycznie (rasowo) pojmowanego narodu. W swoim artykule wspomniany autor stwierdził, że:

Nasz socjalizm wypływa z przekonań idealistycznych, z miłości do bliźniego, a nie z celu prymitywnego zaspokojenia materialnych potrzeb poprzez ich niwelację. (...) Nacjonalizm bez socjalizmu jest jedynie profanacją idei narodowej samoochrony. Także i życzenie społecznej sprawiedliwości bez narodowej tożsamości staje się tylko instrumentem w rękach międzynarodowego kapitału (...) (Деснянський, b.d.).

Ideologowie UNPP starali się odciąć od materialistycznego charakteru lewicowych idei. Stąd pojawienie się kojarzonej z chrześcijaństwem idei miłości bliźniego. Wydaje się, że w ten sposób partia chciała podkreślić, że lewicowość nie musi być związana z materialistyczną teorią marksistowsko-leninowską. Z pewnością dużą rolę grała w tym wypadku chęć odcięcia się od niedawnej ideologii, która panowała w bloku wschodnim.

Kolejne środowisko ma charakter po części wirtualny. Jest to strona internetowa prowadzona przez środowisko polityczne propagujące narodowy socjalizm. Jedna z nich nosi nazwę *Rid*. Autorzy tej strony tak definiują swój światopogląd. W tekście wprowadzającym czytamy, że ta strona to: „(...) jeden z przejawów zorganizowanego narodowego socjalizmu (...) Duch. Krew, Hierarchia, Ziemia i Czyn – to wszystko jest dla nas święte. Tym jest narodowy socjalizm” (Організація «Патріот України», 2006). Wizja narodu została przedstawiona w artykule o znaczącym tytule *Naród jak Nadrodzina*. Anonimowy autor rozpatruje w nim dotychczasowe ujęcia fenomenu narodu. Interesujący nas fragment brzmi następująco: „Zwiastun ukraińskiego nacjonalizmu – Taras Szewczenko dał uniwersalne określenie narodowego organizmu jako wspólnoty martwych, żywych i nienarodzonych. I między tymi martwymi, żywymi i nienarodzonymi cegiełkami narodowego organizmu związującym cementem jest krew. Krew wiąże odrębnych ludzi w rody i ta sama krew wiąże odrębne rody w naród. Dlatego naród składa się nie z ludzi, naród składa się z rodów” („Нація як Надродина”, b.d.). W tym cytacie są dwa ważne elementy. Po pierwsze, ponowne wplecenie T. Szewczenki do wyrazicieli ukraińskiej idei narodowej. Praktycznie żadna inna postać z kręgu ukraińskiej kultury nie jest tak często przywoływana na potwierdzenie słuszności idei nacjonalistycznych. Ponadto mamy tu do czynienia z podkreśleniem jednoznacznie biologicznego charakteru narodu. Naród jest widziany jako wspólnota dla której krew jest podstawą istnienia. Tym samym taka koncepcja narodu jest prawie zamknięta na osoby niezwiązane etnicznie z Ukrainą. Autor artykułu wskazuje także, że same związki krwi nie są wystarczające do powstania narodu. W dalszej jego części wskazuje, że: „(...) określenie narodu jako tylko skupiska rodów jest niewystarczające, skupiskiem rodów także jest plemię (...)” („Нація як Надродина”, b.d.). Do osiągnięcia stanu, który można jednoznacznie określić mianem narodu potrzebne są także powiązania systemowe, prawo, system hierarchii określane jako państwo („Нація як Надродина”, b.d.). Narodowy socjalizm bardzo mocno jest związany z ideologią rasową, która odwołuje się do materialnego, biologicznego aspektu człowieczeństwa. Zideologizowana biologia warunkuje los narodów i jednostek. Środowiska nacjonalistyczne na wspól-

czesnej Ukrainie prezentują różny poziom wypracowania zasad ideowych. Dla niektórych dokładne wskazanie źródeł przyjętego światopoglądu jest bardzo istotne. Stąd obecność głębszych rozważań na temat istoty narodu, relacji pomiędzy jednostką a wspólnotą narodową. Pozostałe organizacje polityczne przedkładają bieżącą politykę, w efekcie czego pewne pojęcia takie jak naród uważają za zrozumiałe same z siebie i nie wymagające szerszego komentarza. Współczesny ukraiński nacjonalizm w dość wyraźny sposób akcentuje odrębność etniczną i kulturową od innych narodów. Wydaje się, że bardzo istotnym impulsem do takiej postawy jest chęć zerwania z widocznymi historycznymi wpływami polskimi i rosyjskimi.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski, Ł. (2011). *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Curanović, A. (2010). *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Doncow, D. (2008). *Nacjonalizm*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Gil, A. (2011). *Nacjonalizm i polityka – casus Ukrainy Zachodniej*. Lublin: Wydawnictwo IEŚW.
- Kostiuk, B. (2013). Ukraińskie nadzieje po prawej stronie. *Nowa Europa Wschodnia*, 28(1), 46–49.
- Kucy, A. (2004). Nacjonalizm ukraiński w ujęciu Dmytra Myrona. *Wrocławskie Studia Wschodnie*, 8, 165–177.
- Kulińska, L. (2012). Współczesny nacjonalizm ukraiński i jego antypolski charakter w świetle programów partyjnych oraz wypowiedzi liderów. W B. Grott & O. Grott (Red.), *Nacjonalizmy różnych narodów. Perspektywa politologiczno-religioznawcza* (ss. 335–362). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Monolatyj, I. (2006). Etnopolityczne aspekty polityki narodowościowej Austro-Węgier w Galicji 1867-1914. *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne*, 2, 9–20.
- Olszański, T. A. (2011, lipiec 4). Partia Swoboda – nowa jakość na ukraińskiej prawicy. *Komentarze OSW*, 56, 1–6.
- Wysocki, R. (2003). *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Деснянський, С. (b.d.). Ми соціалісти, які йдуть національним шляхом. Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://www.untp.org.ua/index.php?id=943>
- Добровольчий Український Корпус «Правий сектор». (2013, czerwiec 30). Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://banderivets.org.ua/duk.html>
- Ідеологічні засади Національного Альянсу. (b.d.). Pobrano 26 października 2009, z <http://www.nation.org.ua/team/index.html>
- Ілленко, А. (2009). *Питання еліти в ідеології українського націоналізму. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 18, 674–681.
- Інформаційний центр УНCO. (2014, grudzień 28). УНCO виходить на новий рівень свого розвитку. Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://unso.in.ua/uk/new/unso-vyhodyt-na-novy-riven-svogo-rozvytku>

- Національна Конституція (проект ВО «Свобода»). (b.d.-a). (Fragment). Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://vk.com/club17931004>
- Національна Конституція (проект ВО «Свобода»). (b.d.-b). (Wydruk w zbiorach autora).
- Національний Альянс: Маніфест Непокори! (b.d.). Pobrano 30 października 2009, z <http://www.nation.org.ua/team/standard224/index.html>
- Нація як Надродина. (b.d.). Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://rid.org.ua/natsiya-yak-nadrodina/#more-1170>
- Організація «Патріот України». (2006, wrzesień 17). МВ Рід. Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://rid.org.ua/poziciya/>
- Порошенко, П. (2014, listopad 27). Позачергове послання Президента України до Верховної Ради України. Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://www.president.gov.ua/news/pozachergove-poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-rad-34118>
- Програма ВО «Свобода» – Програма захисту українців. (2011, grudzień 24). Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://svoboda.org.ua/party/program/>
- Програма Конгресу Українських Націоналістів. (2011, wrzesień 10). Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://cun.org.ua/pro-partiyu/programa/>
- Програма політичної партії «Правий Сектор» «Реалізації української національної ідеї у процесі державотворення». (b.d.). Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://old.pravyysektor.info/articles/prohrama-politychnoji-partiji-pravyj-sektor-realizatsiji-ukrajinskoji-natsionalnoji-ideji-u-protsesi-derzhavotvorenniya/>
- Програма реалізації української національної ідеї у процесі державотворення. (2012, październik 17). Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://banderivets.org.ua/programa-realizatsiyi-ukrayinskoji-natsionalnoyi-ideyi-u-protsesi-derzhavotvorenniya.html>
- Програма УНА-УНСО. (b.d.). Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://www.unaunso.org/article.php?id=1&subid=5&artid=51&lang=ukr>
- Сердулець, В., Ленкавський, С., Косак, З., Іванишин, В., & Загребельний, І. (b.d.). Короткий ідеологічно-виховний курс для активістів і бійців «Правого сектора». Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://old.pravyysektor.info/articles/korotkyj-ideolohichno-vyhovnyj-kurs-dlya-vo-tryzub-im-s-bandery-ta-pravoho-sektora/>
- Тягнибок, О. (2011, sierpień 17). Дмитро Донцов – не просто людина – це ціла епоха. Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://www.international.svoboda.org.ua/dopysy/analitika/023570/>
- Українська Націонал-Трудова Партія. (b.d.). Що таке націоналізм. Pobrano 18 grudnia 2015, z <http://www.untp.org.ua/index.php?id=550>

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Adamski, Ł. (2011). *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Curanović, A. (2010). *Czynnik religijny a polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Desnîāns'kyĭ, S. (n.d.). My soŭsialisty ŭaki ĭdut' naŭsional'nym shŭiākhom. Retrieved December 18, 2015, from <http://www.untp.org.ua/index.php?id=943>
- Dobrovol'chiĭ. (2013, June 30). Dobrovol'chiĭ Ukraĭns'kiĭ Korpus „Pravyĭ sektor”. Retrieved December 18, 2015, from <http://banderivets.org.ua/duk.html>

- Doncow, D. (2008). *Nacjonalizm*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Gil, A. (2011). *Nacjonalizm i polityka – casus Ukrainy Zachodniej*. Lublin: Wydawnictwo IEŚW.
- Ideolohichni zasady Naŕsional'noho Al'iansu. (n.d.). Retrieved October 26, 2009, from <http://www.nation.org.ua/team/index.html>
- Il'fenko, A. (2009). Pytannia elity v ideolohii ukrains'koho naŕsionalizmu. *Ukraina: kul'turna spadshchyna, naŕsional'na svidomist', derzhavnist'*, 18, 674–681.
- Informaciinyyi ŕsentr UNSO. (2014, December 28). UNSO vykhodyt' na novyyi riven' svoho rozvytku. Retrieved December 18, 2015, from <http://unso.in.ua/uk/new/unso-vyhodyt-na-novyy-riven-svogo-rozvytku>.
- Kostiuk, B. (2013). Ukraińskie nadzieje po prawej stronie. *Nowa Europa Wschodnia*, 28(1), 46–49.
- Kucy, A. (2004). Nacjonalizm ukraiński w ujęciu Dmytra Myrona. *Wrocławskie Studia Wschodnie*, 8, 165–177.
- Kulińska, L. (2012). Współczesny nacjonalizm ukraiński i jego antypolski charakter w świetle programów partyjnych oraz wypowiedzi liderów. In B. Grott & O. Grott (Eds.), *Nacjonalizmy różnych narodów. Perspektywa politologiczno-religioznawcza*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Monolatyj, I. (2006). Etnopolityczne aspekty polityki narodowościowej Austro-Węgier w Galicji 1867-1914. *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne*, 2, 9–20.
- Naŕsniia ŕak Nadrodyna. (n.d.). Retrieved December 18, 2015, from <http://rid.org.ua/natsiya-yak-nadrodyna/#more-1170>
- Naŕsional'na Konstytuŕsiia (proŕekt VO „Svoboda”). (n.d.-a). (Fragment). Retrieved December 18, 2015, from <http://vk.com/club17931004>
- Naŕsional'na Konstytuŕsiia (proŕekt VO „Svoboda”). (n.d.-b). (Wydruk w zbiorach autora).
- Naŕsional'nyi Al'ians: Manifest Nepokory! (n.d.). Retrieved October 30, 2009, from <http://www.nation.org.ua/team/standard224/index.html>
- Olszański, T. A. (2011, July 4). Partia Swoboda – nowa jakość na ukraińskiej prawicy. *Komentarze OSW*, 56, 1–6.
- Orhanizaŕsiia „Patriot Ukraïny”. (2006, September 17). MV Rid. Retrieved December 18, 2015, from <http://rid.org.ua/poziciya/>
- Poroshenko, P. (2014, November 27). Pozacherhove poslanniâ Prezydenta Ukraïny dp Verkhovnoi Rady Ukraïny. Retrieved December 18, 2015, from <http://www.president.gov.ua/news/pozacherhove-poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-rad-34118>
- Prohrama Konhresu Ukraïnskikh Naŕsionalistiv. (2011, September 10). Retrieved December 18, 2015, from <http://cun.org.ua/pro-partiyu/programa/>
- Prohrama politychnoi partii „Pravyi sektor” „Realizaŕsii ukrains'koi naŕsionalnoi idei u protŕsesi derzhavotvorennâ”. (n.d.). Retrieved December 18, 2015, from <http://old.pravyysektor.info/articles/prohrama-politychnoji-partiji-pravyj-sektor-realizatsiji-ukrajinskoji-natsionalnoji-ideji-u-protŕsesi-derzhavotvorenniya/>
- Prohrama realizaŕsii ukrains'koi naŕsionalnoi idei u protŕsesi derzhavotvorennâ. (2012, October 17). Retrieved December 18, 2015, from <http://banderivets.org.ua/programa-realizatsiyi-ukrayinskoyi-natsionalnoyi-ideyi-u-protŕsesi-derzhavotvorenniya.html>
- Prohrama UNA-UNSO. (n.d.). Retrieved December 18, 2015, from <http://www.unaunso.org/article.php?id=1&subid=5&artid=51&lang=ukr>
- Prohrama VO „Svoboda” – Prohrama zakhystu ukaniciv. (2011, December 24). Retrieved December 18, 2015, from <http://svoboda.org.ua/party/program/>

- Serdulets', V., Lenkavs'kyi, S., Kossak, Z., Ivanyshyn, V., & Zahrebel'nyi, I. (n.d.). Korotkyi ideolohichno-vykhovnyi kurs dlia aktivistiv i biitsiv „Pravoho sektora“. Retrieved December 18, 2015, from <http://old.pravyysektor.info/articles/korotkyj-ideolohichno-vyhovnyj-kurs-dlya-vo-tryzub-im-s-bandery-ta-pravoho-sektora/>
- Tiahnybok, O. (2011, August 17). Dmytro Dončov – ne prosto liudyna – tse tsila epokha. Retrieved December 18, 2015, from <http://www.international.svoboda.org.ua/dopysy/analitika/023570/>
- Ukrains'ka Natsional-Trudova Partia. (n.d.). Shcho take natsionalizm. Retrieved December 18, 2015, from <http://www.untp.org.ua/index.php?id=550>
- Wysocki, R. (2003). *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.